

УДК 343.102

Л. М. Лобойко, доктор юридичних наук, професор, в. о. завідувача відділу дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

СПІВВІДНОШЕННЯ СТАДІЙ ЛОГІЧНОЇ І ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті досліджені актуальні для теорії і практики питання співвідношення стадій логічної і функціональної послідовності застосування норм кримінального права; з'ясоване значення оптимального співвідношення цих стадій для побудови системи кримінального процесу.

Ключові слова: *стадії логічної послідовності, стадії функціональної послідовності, кримінальний процес, кримінальна справа, норма права.*

Постановка проблеми. Дослідження стадій кримінального провадження за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) має не лише теоретичне, а й практичне значення. Якщо у КПК 1960 р. термін «стадія» жодного разу не вживався, то у чинному КПК законодавець доволі широко використовує цей термін. Поняття стадії, яке раніше використовувалося лише в теоретичних і навчальних цілях, наразі регламентоване на законодавчому рівні у нормах кримінального процесуального права, які підлягають реалізації щоденно в ході кожного кримінального провадження. Термін «стадія» вживається у КПК сімнадцять разів самостійно, а також у сполученні з іншими словами, в яких відтворена назва конкретної стадії («стадія досудового розслідування», «стадія підготовчого судового засідання» тощо), або як узагальнююче поняття, наприклад «стадія кримінального провадження», «стадія судового провадження», «певна стадія», «будь-яка стадія» тощо. З набуттям чинності КПК 2012 р. змінилася система стадій

кримінального процесу і змістовне наповнення кожної з них. У теорії кримінального процесу попри такі суттєві зміни у законодавстві до цього часу не здійснено досліджень, які стосувалися б співвідношення стадій логічної і функціональної послідовності застосування норм кримінального права. Натомість у юридичній літературі зустрічаються пропозиції повернутися до стадій, що існували за КПК 1960 р., наприклад до стадії порушення кримінальної справи¹. Для того щоб визначитися, наскільки ефективною буде та чи інша стадія кримінального процесу, «повернута» з минулого до його нової системи, потрібні наукові результати, які давали б відповіді на запитання щодо побудови системи стадій функціональної послідовності кримінального процесу з урахуванням системи і змісту стадій логічної послідовності застосування норми кримінального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання співвідношення стадій логічної і функціональної послідовності досліджувалися у теорії кримінального процесу². Але всі дослідження припадають на період дії КПК 1960 р. і, звісно, ґрунтуються на його положеннях, у той час як КПК 2012 р. суттєво змінив систему стадій кримінального процесу.

Постановка завдання. Для опрацювання предмета дослідження цієї статті доцільно виконати такі завдання: 1) з'ясувати, в якому співвідношенні перебувають у кримінальному процесі стадії логічної і функціональної послідовності застосування норм кримінального права; 2) визначити вплив стадій логічної послідовності на кількість і зміст стадій функціональної послідовності кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання про стадії будь-якого правозастосовного процесу у вітчизняній літературі розглядається з двох позицій. Насамперед розглядається з позиції

¹ Задорожній В. Новий КПК: питань усе більше... / В. Задорожній // Юрид. вісн. України. – 2015. – 28 берез. – 6 квіт. (№ 12 (1029)). – С. 13.

² Карабут Л. В. Стадії кримінально-процесуальної діяльності і стадії у кримінально-процесуальній діяльності / Л. В. Карабут // Право і суспільство. – 2011. – № 2. – С. 222–227; Лобойко Л. М. Співвідношення стадій логічної і функціональної послідовності в кримінальному процесі / Л. М. Лобойко // Прокуратура. Держава. Людина. – 2004. – № 2. – С. 78–86.

загальної логічної послідовності будь-якої правозастосовної діяльності (головним чином у загальній теорії права); окрім того, з позиції розкриття функціонального прояву цієї діяльності в ході реалізації норми матеріального права (такий підхід є специфічним для процесуальних наук)¹. Для більш правильної і ґрунтовної характеристики структури правозастосовного процесу «треба розрізняти, з одного боку, стадії, що відображають загальну логічну послідовність здійснення правозастосовних дій, з другого боку, – стадії, які відображають функціональний характер вирішення конкретної справи залежно від її особливостей, що являють собою послідовні процесуальні дії, які закріплюються в різноманітних правозастосовних актах і мають на меті досягнення результату, передбаченого застосовуваною нормою матеріального права»².

Виходячи з викладеного вище, при дослідженні форми (структури) кримінального процесу обов'язковим є аналіз як загальнологічної, так і функціональної послідовності його структурних елементів, а також співвідношення цих елементів між собою.

Кримінальний процес є одним із видів правозастосовного процесу з притаманною тільки йому структурою. Для визначення стадій кримінальної процесуальної діяльності в науці використовується функціонально-часовий підхід. У теорії кримінального процесу відносно їхньої кількості, назви і змісту дискусійних питань, як правило, не виникає. До числа стадій функціональної послідовності у кримінальному процесі традиційно відносять: досудове розслідування; підготовче провадження; судовий розгляд; провадження у суді апеляційної інстанції; провадження у суді касаційної інстанції; провадження у Верховному Суді України; провадження за нововиявленими обставинами; виконання судових рішень³.

На відміну від теорії кримінального процесу, в загальній теорії права стосовно стадій правозастосовного процесу одностайності думок учених не досягнуто. Не ставлячи за мету ґрунтовне дослід-

¹ Юридическая процессуальная форма: теория и практика / под общ. ред. П. Е. Недбайло и В. М. Горшенева. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 18.

² Там само. – С. 21.

³ Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2014. – С. 17.

дження структури правозастосовного процесу з точки зору загальної теорії права, зазначимо, що по суті всі позиції учених у цій галузі юридичних знань зводяться до виокремлення в правозастосовній діяльності таких трьох стадій: 1) установлення фактичних обставин справи, куди відносяться дії, пов'язані з аналізом фактів, доказуванням їх повноти і достовірності; 2) вибір і аналіз норми права; тут дії пов'язані з вивченням правових норм, установленням їх юридичної сили і т. д.; 3) вирішення справи, виражене в акті застосування права¹.

Проаналізуємо, як ці стадії логічної послідовності відтворюються у стадіях функціональної послідовності кримінального процесу. Цілком очевидним є те, що прояв їх, з огляду на особливості кримінального провадження порівняно з іншими юридичними справами, є доволі специфічним. На таку специфіку вказують В. М. Горшенев і П. Є. Недбайло. Вони зазначають, що «в кримінальному процесі, окрім того, що існує загальна послідовність правозастосовних дій, виділяються стадії попереднього (наразі досудового. – Л. Л.) слідства, судового розгляду кримінальної справи, касаційного оскарження та виконання вироку»². Ці стадії, на їхню думку, утворюють специфічні процесуальні форми діяльності, що складаються з низки процесуальних дій, які закінчуються прийняттям того чи іншого правозастосовного акта (основного чи допоміжного характеру). Тому в змісті стадій кримінального провадження повторюється загальна стадійність правозастосовного процесу. Як приклад зазначені вчені наводять стадію попереднього слідства (наразі досудового розслідування. – Л. Л.), що складається з кількох «приватних» етапів, які кожного разу здійснюються з дотриманням правозастосовної процедури: скрупульозне вивчення обставин, їх юридична оцінка та оформлення процесуальних дій у відповідному процесуальному акті. Усі ці процесуальні дії узагальнюються в обвинувальному акті – найважливішому правозастосовному акті, яким завершується розслідування.

¹ Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – С. 412–413.

² Юридическая процессуальная форма: теория и практика / под общ. ред. П. Е. Недбайло и В. М. Горшенева. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 18.

Так само, на думку В. М. Горшенєва і П. Є. Недбайла, «виглядає процес і в інших стадіях розгляду кримінальної справи»¹. Висновки зазначених авторів щодо повторення у змісті стадій кримінального процесу стадійності правозастосовного процесу є правильними, але лише в плані застосування норм кримінального процесуального права. У кримінальному процесі дійсно відтворюється процес правозастосування. Але, визначаючи співвідношення його логічних і функціональних стадій, слід виходити також із того, що логічний процес застосування норм кримінального права (в окремих випадках і норм інших галузей матеріального права) починається і завершується одночасно з кримінальним процесом. До того ж повне виконання завдань правозастосування з позицій логічної послідовності можливе тільки після виконання кримінальним процесом усіх його завдань. Тому про повне відтворення у стадіях кримінального процесу стадій логічної послідовності правозастосовного процесу можна стверджувати тільки в тому випадку, коли мова йде про застосування норм кримінального процесуального права, бо система кримінального процесу складається із сукупностей окремих процесів їх застосування. Сума результатів діяльності в цих процесах забезпечує повну реалізацію норм кримінального права. Процес логічної послідовності застосування норм кримінального права «розчиняється» у функціонально-часовій послідовності структурних елементів (у тому числі стадій) кримінального процесу. Послідовна реалізація стадій функціональної послідовності кримінального процесу спрямована на досягнення кінцевого результату – застосування норми кримінального права до конкретної життєвої ситуації шляхом визначення остаточної кваліфікації діяння. Таке твердження цілком узгоджується із загальним функціональним призначенням кримінального процесу (а не окремих його структурних елементів) як механізму реалізації норм кримінального права.

Установлення обставин розпочинається відразу після надходження до компетентного органу держави (органу досудового розслідування, прокуратури) первинної інформації про вчинення чи

¹ Юридическая процессуальная форма: теория и практика / под общ. ред. П. Е. Недбайло и В. М. Горшенева. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 20–21.

підготовку кримінального правопорушення. Уже на перших етапах кримінальної процесуальної діяльності відбувається і вибір норми кримінального права: у записі в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (далі – ЄРДР) обов’язково зазначається попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність (п. 5 ч. 5 ст. 214 КПК), за якою розпочинається досудове розслідування. Але чи можна говорити про те, що процес застосування норми кримінального права повністю відтворився в етапі внесення відомостей до ЄРДР? Очевидно, що ні. У стадії досудового розслідування цей процес триватиме далі. Кваліфікація кримінального правопорушення може зазнавати змін у цій стадії (у протоколі затримання за підозрою, у повідомленні про підозру, в обвинувальному акті) та в наступних стадіях кримінального процесу.

Протягом досудового розслідування, підготовчого провадження та наступних стадій функціональної послідовності знову ж таки будуть відтворюватися стадії логічної послідовності процесу застосування норм кримінального права. Установлення обставин кримінального правопорушення і вибір потрібної норми кримінального права триватиме до моменту постановлення судом за результатами розгляду справи певного остаточного рішення. Зміни кваліфікації діяння відбуваються в реальному кримінальному процесі в результаті встановлення обставин, що не були раніше відомими посадовій особі, яка безпосередньо застосовує норми права.

Розбіжності у кваліфікації можуть мати місце і як наслідок неоднакового підходу суб’єктів, які ведуть кримінальний процес, до оцінки доказів у конкретному кримінальному провадженні. Кожен посадовець, який здійснює провадження в наступній стадії процесу, кваліфікує діяння за правилами вільної оцінки доказів, тобто керуючись законом, але виходячи із власного внутрішнього переконання, що ґрунтується на всебічному, повному і неупередженому розгляді всіх обставин в їх сукупності. Розбіжності в оцінці доказів виникають через те, що на внутрішнє переконання посадової особи, яка веде процес, впливають багато обставин (життєвий та професійний досвід, законний вплив із боку сторонніх осіб, заінтересо-

ваність у покращенні результатів своєї діяльності тощо), більшість яких є індивідуальними для кожного посадовця. Таким чином, висновки різних посадових осіб державних органів, які здійснюють одне й те саме кримінальне провадження, можуть бути (і бувають) різними.

У плані розглядуваних тут проблем неабияке значення має дослідження питання про логіку структурно-функціональної побудови системи кримінального процесу. Утворюючи цю систему, законодавцю доцільно виходити з такої її структурної організації, яка забезпечувала б ефективне функціонування як окремих елементів, так і процесуальної системи в цілому. Кримінальний процес України до набрання чинності КПК 2012 р. був побудований таким чином, що встановлення обставин злочину відбувалося, по суті, в трьох його структурних елементах – стадіях порушення кримінальної справи, досудового розслідування та судового розгляду справи. У попередній конструкції процесу допусалося повторення пізнавальних операцій у різних процесуальних формах, притаманних тому чи іншому структурному елементу. Чи можна було за таких обставин вважати кримінальну процесуальну діяльність економною? Відповідь на це питання є очевидною.

Чинним КПК із системи кримінального процесу виключена стадія порушення кримінальної справи. Однак у публікаціях учених-процесуалістів висловлюється пропозиція повернути цю стадію до системи процесу¹. Вирішувати питання про практичну прийнятність такої пропозиції доцільно з урахуванням того, що побудова кримінального процесу має бути такою, щоб вона забезпечувала економність кримінальної процесуальної діяльності не на шкоду об'єктивному встановленню обставин у кожному кримінальному провадженні. Водночас слід зважати й на те, наскільки допустимим є «розтягування» стадії встановлення обставин провадження (стадії логічної послідовності) по стадіях функціональної послідовності кримінального процесу.

Ідеальним варіантом для економії сил і засобів кримінального процесу було б запровадження в ньому однієї стадії – судового

¹ Задорожній В. Новий КПК: питань усе більше... / В. Задорожній // Юрид. вісн. України. – 2015. – 28 берез. – 6 квіт. (№ 12 (1029)). – С. 13.

розгляду, в якій повністю відтворювалися б усі стадії логічної послідовності правозастосування. Але такий варіант структурної організації кримінального процесу не може бути втілений у практику. Навіть у кримінальному процесі «чистої» змагальної форми здійснюється досудова підготовка матеріалів для забезпечення якісного дослідження обставин справи в судовому засіданні. В українському кримінальному процесі, який являє собою змішану його форму, з'ясування обставин суспільно небезпечного діяння традиційно відбувається до суду і в суді. Наявність у процесуальній системі однієї стадії – досудового розслідування – з її арсеналом сил і засобів забезпечує швидке та ефективне пізнання обставин кримінального правопорушення. Тому стадію встановлення обставин діяння, про яке до компетентних органів надійшла інформація як про кримінальне правопорушення, як стадію логічної послідовності застосування норми кримінального права недоцільно «розтягувати» на дві структурні частини процесу – стадію порушення справи і стадію досудового розслідування. Зважаючи на те, що основний обсяг і інтенсивність діяльності з установлення обставин діяння з ознаками кримінального правопорушення перенесено на судові стадії кримінального процесу, стадій функціональної послідовності у досудовому провадженні не повинно бути більше однієї. Цей висновок узгоджується із загальновідомим положенням про те, що завдання досудового провадження полягає лише у підготовці справи до слухання у суді, де приймається остаточне рішення по суті обвинувачення. Водночас і судових стадій (функціональної послідовності), завданням яких є перегляд судових рішень за скаргами сторін, не повинно бути багато. Чим більшою є кількість стадій з перегляду рішень суду, тим більшою є невизначеність у правовідносинах, що виникли і розвиваються у межах конкретного кримінального провадження, бо вони протягом тривалого часу не можуть завершитися через відсутність остаточного рішення.

Якщо виходити із тричленної структури процесу логічної послідовності застосування норм права, то з постановленням вироку кримінальний процес мав би бути завершений. Але тоді постає запитання про те, навіщо він взагалі здійснювався. Без реалізації прийнятого у справі рішення не зможуть реалізувати свої права

потерпілий, цивільний позивач та інші суб'єкти процесу, а також не буде забезпечений обов'язок обвинуваченого понести кримінальну відповідальність. За таких умов кримінальний процес утратив би своє не лише правове, а й соціальне призначення. Тут слід знову повернутися до логічної «стадійності» правозастосовного процесу і підтримати вчених у галузі теорії права, які висловлюються за включення до системи стадій логічної послідовності, окрім установлення обставин справи, вибору й аналізу норми права, прийняття рішення у справі, ще й четвертої стадії – виконання рішення, в якій здійснюються «фактичні дії, завдяки чому норма права, її настанови впроваджуються в життя»¹. Ця стадія логічної послідовності за змістом повністю збігається зі стадією функціональної послідовності кримінального процесу, яка називається «виконання вироку».

На завершення слід указати на суттєву обставину, що зумовлює обов'язковість існування стадій функціональної послідовності кримінального процесу.

Виникнення й існування в просторово-часових межах кримінального процесу стадій досудового розслідування, підготовчого провадження, судового розгляду, виконання вироку повністю залежить від імперативних настанов законодавця щодо необхідності реалізації норм кримінального права. Виникнення ж інших структурних елементів повною мірою залежить від реалізації заінтересованими суб'єктами свого права, що, як відомо, завжди є диспозитивним, на оскарження судового рішення. Ці суб'єкти не завжди реалізують право щодо захисту власних інтересів шляхом оскарження рішення суду. Тому стадії, змістом яких є перегляд судового рішення, вважаються винятковими. До їх числа належать провадження у суді апеляційної інстанції, провадження у суді касаційної інстанції, провадження у Верховному Суді України, провадження за нововиявленими обставинами.

Дослідження, здійснене у межах цієї статті, дозволяє зробити такі **висновки**: 1) стадії логічної і функціональної послідовності у кримінальному процесі тісно пов'язані між собою, причому пер-

¹ Теорія держави і права / за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 214.

ші «розчиняються» у других; 2) кількість стадій функціональної послідовності має визначатися з урахуванням потреб ефективної реалізації стадій логічної послідовності, забезпечення процесуальної економії та всебічного встановлення обставин кримінального правопорушення.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Тема, досліджена у цій статті, є доволі об'ємною. Для її повного опрацювання потрібно здійснювати подальше дослідження за такими напрямками: 1) з'ясування питання щодо стадій застосування норм кримінального процесуального права і їхнього співвідношення зі стадіями логічної та функціональної послідовності застосування норм кримінального права; 2) визначення співвідношення зазначених стадій, яке було б оптимальним для економії процесуальних сил та засобів і водночас для всебічного дослідження обставин кримінального правопорушення.

В статье исследованы актуальные для теории и практики вопросы соотношения стадий логической и функциональной последовательности применения норм уголовного права; выяснено значение оптимального соотношения этих стадий для построения системы уголовного процесса.

The article focuses on the current issues for the theory and practice of the balance of the stages of logical and functional sequences of criminal law application; there was determined the optimal value of the balance of these stages for building criminal process system.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Стайуса НАПрН України (протокол № 3 від 18 березня 2015 р.).